

A ZENTAI NÉPFELSZABADÍTÓ BIZOTTSÁG TEVÉKENYSÉGE
1944 OKTÓBERÉBEN

A HATALOMVÁLTÁS ELŐZMÉNYEI

A II. világháború hadműveletei Magyarország számára 1944 augusztusában vettek visszafordíthatatlan fordulatot: a szovjet Vörös Hadsereg támadása megtörte a német-román csapatok ellenállását. Ezt kihasználva 1944. augusztus 23-án Mihály román király parancsára letartóztatták Antonescu marsallt, ezután Románia kivált a német szövetségi rendszerből, hadat üzent a Német Birodalomnak és szövetségeseinek. Az immáron együtt harcoló szovjet és román csapatok hamarosan magyar területre léptek.

A magyar hadvezetés 1944. szeptember 5-én támadó hadműveletet rendelt el, melynek célja a Kárpátok déli hágóinak birtokbavétele és lezárása volt. Ezzel azonban már elkéstek: a szovjetek lendületes támadása hamarosan védekezésre kényszerítette a magyar csapatokat. A szovjet 46. hadsereg alakulatai október elejére Temesvár irányából elérték a háború előtti jugoszláv-román határt, és hamarosan elfoglalták az egész Bánságot.¹

1944 őszére a délszláv térségben már világossá vált, hogy nem lesz visszatérés a régi társadalmi berendezkedéshez, hogy a háborút követően a jugoszláv állam és társadalom gyökeres, forradalmi rendszerváltozáson fog átesni. A változás fő letéteményesei a Jugoszláv Kommunista Párt, a Jugoszláv Antifasiszta Népfelzabadító Tanács, a Jugoszláv Népfelzabadító Hadsereg, és a karizmatikus Josip Broz Tito voltak. Ezt az elhatározást az ideiglenes nemzetgyűlés — az AVNOJ — 1943. november 29-én megtartott határozatai is szavatolták, amelyek közül a legfontosabbak:

- a király trónfosztása, és az országba való visszatérésének megtiltása,
- népi kormány megalakítása,
- harc az ország teljes felszabadításáért, és a háborút követően
- föderális alapú, demokratikus állam kiépítése.²

A szovjet csapatok 1944. október 6-án a Titeltől Szegedig terjedő széles szakaszon kijutottak a Tisza vonalára, és Óbecsénél átkelést kíséreltek meg. Azonban — mivel ebben a térségben erős német harccsoport foglalt el védőállást — ekkor még sikerült meghiúsítani szándékukat. Október 7-én a szovjetek Adánál kísérleteztek átkeléssel, itt már sikerrel. Az óbecsei és adai harcokban megsebesült német és magyar katonákat a zentai kórházba szállították.³

¹ MOLNÁR TIBOR: Zenta és Magyarkanizsa községek II. világháborús hősi halottjai. Zenta, 2003. 62–63. (a továbbiakban: MOLNÁR II. vh.)

² MOLNÁR TIBOR: A zentai bíróság 135 éve (1872–2007). Zenta, 2007. 205. (a továbbiakban: MOLNÁR Bíróság)

³ MOLNÁR II. vh. 63.

A Zentán állomásozó magyar katonai alakulatok 1944. október 8-án a kora reggeli órákban elhagyták a várost, a helyi kórházból evakuálták a szállítható sebesülteket is. A szovjet csapatok a kora délelőtti órákban, harc nélkül vonultak be Zentára.⁴

A HATALOMÁTVÉTEL: A NÉPFELSZABADÍTÓ BIZOTTSÁG TEVÉKENYSÉGE 1944. OKTÓBER 8-TÓL A KATONAI KÖZIGAZGATÁS BEVEZETÉSÉIG

Az 1944. október 8-án, vasárnap még megjelent Zentai Újság vezércikkének címe: „Menni? Maradni?” — az ismeretlen szerző a város magyar nemzetiségű lakosságát maradásra, a szülőföldhöz való ragaszkodásra buzdította. A leköszölt haditudósítások rendre a szovjet támadások megállításáról, visszaveréséről szóltak, de a lap hírt adott a szesztilalom bevezetéséről, a fegyvertartó polgárok összehívásáról és arról, hogy az állami népiskolákban az oktatás majd csak október 16-án kezdődik meg. A lap érdekessége, hogy a nyomdászok — a nagy kapkodásban — fordítva, azaz fejjel lefelé nyomtatták ki...⁵

A Jugoszláv Népfelzabadió Hadsereg főparancsnokságának és a Vajdasági Népfelzabadió Főbizottság 1944 szeptemberében kiadott utasítása alapján a felzabadió területen haladéktalanul meg kellett alakítani az ideiglenes jellegű népfelzabadió bizottságokat, mint a politikai hatalom egyedüli hordozóit. A bizottságok létrehozásával párhuzamosan helyi fegyveres népőrségek alakítását irányozták elő.⁶

A szovjetek bevonulásával azonban még nem dőlt el, ki veszi át a város irányítását. A zentai városházán gyülekezett a hatalom reménybeli várományosinak két frakciója. Az egyik oldalon a jugoszláv emigráns kormány elkötelezettjei, a másik oldalon az 1944 márciusában illegálisan megalakult Népfelzabadió Bizottság tagjai és hívei — mindkét oldalon szerb nemzetiségűek. A szóbeli összecsapás — melyet nagy valószínűséggel fizikai leszámolás is követett — eredményeként a népfelzabadió mozgalom szimpatizánsainak sikerült kiszorítaniuk a királypártiakat a városházáról.⁷

Ezt követően, délután 3 órakor, megkezdődhetett a zentai Népfelzabadió Bizottság alakuló ülése. Az illegalitásban megalakult hattagú bizottság⁸ öt taggal⁹ — közöttük két magyarral — való kibővítésével történt meg: a bizottság elnökévé Isa Nešićet, titkárává Dušan Milićevet választották.¹⁰ Megalakulását követően a bizottság a következő határozatokat hozta:

⁴ MOLNÁR II. vh. 63.

⁵ A lap eredeti példányát — Belec Imre zentai lakos jóvoltából — a zentai Történelmi Levéltárban tárolt napi- és hetilapok gyűjteménye őrzi, melynek jelzete: TLZ, F. 385.; SZLOBODA JÁNOS: A zentai sajtó története. Zenta, 1995. 21. (a továbbiakban: SZLOBODA Sajtó)

⁶ MÉSZÁROS SÁNDOR: Holtá nyilvánítva. Bp., 1995. 23–24. (a továbbiakban: MÉSZÁROS)

⁷ SZLOBODA JÁNOS: Zentán történt '44-ben. 1997. 16–17. (a továbbiakban: SZLOBODA 44-ben.)

⁸ Az illegális zentai Népfelzabadió Bizottság összetétele: Isa Nešić elnök, Jakov Sekulić titkár, Szabó Ferenc pénztárnok, Dušan Miladinov, Dušan Milićev, Aleksandar Stojkov tagok.

⁹ Az új tagok: Radivoj Dragin, Lazar Rakić, Molnár Csikós János, Uroš Popović és Olajos Mihály.

¹⁰ KATONA PÁL: Istorijat razvoja narodne vlasti u Senti 1944–1963. Senta, 1979. 10–12. (a továbbiakban: KATONA)

- kétnyelvű — szerb és magyar — kiáltványt intéznek a város lakosságához, melyben a nyugalom és a közrend megőrzésére szólítanak fel,
- megalakítják a népőrséget,
- felszólítják a lakosságot a lőfegyverek beszolgáltatására,
- őrzés alá vonják a fontosabb városi létesítményeket,
- megszervezik a lakosság élelmezését,
- megszervezik a közigazgatást,
- alkoholtilalmat rendelnek el.¹¹

Másnap, október 9-én, a Népfelszabadító Bizottság ismét összeült. Sürgősen tárgyaltak a frissen megalakult népőrségről: leszögezték, hogy a kétes személyeket el kell távolítani a testületből, illetve, hogy megszigorítják a belépési feltételeket — ennek érdekében bizottságot hoztak létre. Ez a napirendi pont azt sugallja, hogy a fegyveres testület alig egy napos tevékenysége során már lehettek visszaélések, kilengések.¹²

Gazdasági jellegű kérdések is szóba kerültek. Ezen az ülésen tárgyaltak először a várost érintő sertés-problémáról, ugyanis a Bánságból október elején — a várossal kötött szerződés értelmében — nagyszámú sertés tereltek Zentára. A gazdátlan jószágokat hadizsákmánnyá nyilvánították, sorsuk rendezésére külön bizottságot, illetve megbízottat neveztek ki, Verner Imre személyében. Előirányozták, hogy az állatok egy részét levágják, és a lakosság ellátására hasznosítják.

A másik „égető” kérdés a pékségek tűzifával való ellátása volt. A bizottság tájékozódott a városban kialakult pénzügyi állapotokról. Értesüléseik szerint a valuta-árfolyam a következő volt: 1 rubel 3 pengőt, illetve 54 dinárt ért.

A városi közkórház igazgatását dr. Prekajski Dejanra, a gimnáziumét pedig Vujović Milo tanárra bízták, aki a jugoszláv időszakban a zentai gimnázium utolsó igazgatója volt.¹³

Az ülést követően a városháza nagytermében nagygyűlést tartottak: 2-300 — főleg a népfelszabadító mozgalommal szimpatizáló — polgár jött össze, főleg szerbek, de magyarok is. Rövid beszédek hangzottak el szerb és magyar nyelven, majd a tömeg az utcára vonult. A tömeg „spontán” akciója volt, hogy ledöntötték a Royal Szálló előtt Horthy István kormányzóhelyettes szobrát, valamint a Főtér közepén álló országzászlót.¹⁴

Október 10-én a városháza kistermében ülésezett a Népfelszabadító Bizottság: a gazdasági ügyek mellett szó esett egy szélesebb körű fegyveres testület — a népi milícia — megalakításáról. Az indoklás az volt, hogy a népőrség, a meglévő szervezetében, képtelen ellátni a ráruházott feladatokat. A milícia szervezése körül kialakult vitában szóba kerül, hogy szükség van azoknak a tartalékos tiszteknek és tiszthelyetteseknek, valamint rendőröknek a mozgósítására, akik a jugoszláv időszakban teljesítettek szolgálatot.¹⁵

Az ülés közben a szomszédos nagyteremből zaj hallatszott: polgárok gyűltek össze — élükön a volt jugoszláv rendőrkapitánnyal — és a Népfelszabadító Bizottság fel-

¹¹ TLZ F. 121. 1. kötet, 1-2.

¹² TLZ F. 121. 1. kötet, 3.

¹³ TLZ F. 121. 1. kötet, 3.

¹⁴ SZLOBODA 44-ben. 18.

¹⁵ TLZ F. 121. 1. kötet, 5.

osztatását követelték. Azzal vádoltak a bizottságot, hogy — állítólag — nem bünteti a háborús bűnösöket, hanem a népörség keretében fegyvert ad olyanoknak, akik 1941 áprilisában nemzetőrök voltak. Erről természetesen szó sem volt, és a bizottság tagjainak érvekkel, valamint a népörség részéről fegyveres fenyegetéssel is, sikerült „jobb” belátásra bírnia az elégedetlenkedőket. Ezt követően már senki sem kérdőjelezhetette meg a néphatalom jogosultságát...¹⁶

Október 10-én, egyetlen napi szünet után, ismét újság jelent meg, ezúttal kétnyelvű: Senčanske novine — Sentaí Ujság néven. Fejlécében ez állt: „Složan rad sa braćom madjarima — Békés munka szerb testvéreinkkel”. Az egyetlen számot megért, egy lapos, inkább röpiratra, mint újságra emlékeztető kiadványban ez volt olvasható:

„Stanovnici Sente! – Senta lakosai! Testvérek! A legyőzhetetlen Vörös Hadsereg felszabadított benneteket. A város ügyeit intéző ideiglenes Bizottság szerb és magyar sentai lakosokból magalakult. A Bizottság legfontosabb feladata, a lakosság teljes biztonságának fenntartása...” Ezt követően, egy-egy lapon a szintén kétnyelvű *Sloboda – Szabadság* következett két szám erejéig, majd a csak szerbhorvát nyelvű *Sloboda*, melynek csupán egyetlen száma ismert. Valamennyi lap alapvető feladata az volt, hogy a Népfelszabadító Bizottság, illetve később a városparancsnokság rendeleteiről tájékoztassa a polgárokat.¹⁷

A bizottság október 12-ei ülésén meghallgatta és elfogadta a városi kórház állapotáról szóló jelentést, melynek értelmében „... mindent a legnagyobb rendben találtak.”¹⁸

A városi kórház mellett a Vörös Hadsereg számára az Amerika-szálló épületében hadikórházat rendeztek be — ez képezte a bizottság és a „felszabadítók” közötti együttműködés egyik sarkalatos pontját, hiszen a szovjet katonákon végrehajtott műtéteket, orvosi kezeléseket a városi kórházban hajtották végre.¹⁹

A Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg alakulatai — a VIII. Vajdasági Brigád — 1944. október 14-én vonultak be. felvonulást rendeztek a város központjában, amelyen sok helybeli polgár is részt vett. Az 1944 szeptemberében megalakult brigád tagjai közül többen magyarok voltak.²⁰

A Népfelszabadító Bizottság elnöke az október 14-én megtartott ülés kezdetén tiltakozott az ellen, hogy a beérkezett katonák megvendégelése céljából a rendelkezésre álló sertésekből többet vágtak le, mint az indokolt volt. A bizottság kezdeményezte, hogy írják össze azokat az önkénteseket, akik „...a leigázott haza további felszabadításában” vesznek majd részt.²¹ Az önkéntesek 42 fős első csoportja október 18-án „...a legnagyobb lelkesedéssel csatlakozott hős felszabadító hadseregünkhöz.”²²

¹⁶ SZLOBODA 44-ben. 18–20.

¹⁷ SZLOBODA Sajtó 21–22.

¹⁸ TLZ F. 121. 1. kötet, 6.

¹⁹ MILORAD ČURČIĆ–TARI LÁSZLÓ–VÍGH ÁGOSTON: A zentai kórház története (1833–1998). Zenta, 1998. 103.

²⁰ MÉSZÁROS 73.

²¹ TLZ F. 121. 1. kötet, 8.

²² TLZ F. 121. 1. kötet, 12.

A városi oktatási intézményekről a Népfelszabadító Bizottság október 14-ei ülésén tárgyaltak. Vujović megbízott beszámolóját meghallgatva a bizottság a következő határozatot hozta:

„...Vujović elvtárs beszámolóját a mind a nyolc osztályra kiterjedő gimnáziumi tanfolyam megindítására a Bizottság elfogadja, és elrendeli, illetve úgy határoz, hogy hívassanak fel az összes tanulók, tekintet nélkül nemzetiségükre.“

A megbízott igazgató személye nem hagyott kétséget az iránt, hogy a bizottság a délszláv államiság talaján áll, de a Jugoszláv Királyság korábbi oktatáspolitikáját nem kívánja követni: minden tanulót felhív, tekintet nélkül nemzetiségükre. A határozat további része még inkább kidomborítja az új hatalom osztályjellegét:

„...A gimnáziumban előadandó tantárgyak tekintetében a Bizottság határozata az, hogy a német nyelv helyett az oroszot kell bevezetni. A hittanoktatást és a történelmet a további utasításokig az összes iskolákban beszüntetik. A latin nyelv is elesik, mint tantárgy.“

Mivel azonban a gimnázium épületét — akár csak az I. világháború idején — kórháznak rendezték be, a tanítás csak december 11-én kezdődhetett meg.²³

A Népfelszabadító Bizottság október 16-án megtartott ülésén szóba kerül, hogy a város körüli tanyavilágban elszaporodott a fosztogatás, lopás. Ennek megakadályozása céljából elrendelték, hogy a népi milícia (sic!) a Vörös Hadsereg helyben állomásozó alakulatának segítségével napi ellenőrzéseket, terepbejárásokat hajtson végre. Ez arra enged következtetni, hogy az említett bűncselekményekben szovjet katonák is részt vehettek...²⁴

A bizottság október 18-án megtartott ülésén már meglehetősen komoly döntéseket hozott. Felmerült, hogy a városi kassza üres, és biztosítani kell az intézmények működéséhez szükséges pénzt. Ennek érdekében az adóhivatalt utasítják, hogy kezdje meg a polgárok adóhátralékainak behajtását.

A bizottság döntött a megszállás nyomainak eltüntetéséről. A magyar hatóságok által kinevezett hivatalnokokat állásukból felfüggesztették. A nyilvános feliratokat kizárólagosan „állami nyelven” lehetett kiírni. A lakosságot kötelezték kék-fehér-piros jugoszláv zászlók készítésére: a fehér mezőben ötágú vörös csillaggal...²⁵

A NÉPFELSZABADÍTÓ BIZOTTSÁG A KATONAI KÖZIGAZGATÁS IDŐSZAKÁBAN (1944. OKTÓBER 20–31.)

Az 1931-es népszámlálás szerint a Bácska és a Bánság területén 343 ezer német és 413 ezer magyar lakos élt.

1941-ben az 1920–1941 között betelepített délszlávokat kitelepítették a Bácskából. 1944 októberére a németek egy része elmenekült, a becslések szerint 200 ezren maradtak ezen a területen. A magyarok közül 40 ezerre tehető azok száma, akik úgy döntöttek, hogy nem várják be a Vörös Hadsereget — ezeknek jelentős részét az 1941/42-

²³ DOBOS JÁNOS: A zentai gimnázium száz éve (1876–1976). Zenta, 1998. 51–52.

²⁴ TLZ F. 121. 1. kötet, 10.

²⁵ TLZ F. 121. 1. kötet, 12–13.

ben betelepített székelyek képezték. Azonban az így kialakult nemzetiségi viszonyok sem garantálták a délszlávok abszolút többségét.²⁶

A háború előtti Jugoszlávia területén maradt németek sorsa már el volt döntve, ugyanis még az 1943. november 28-a és december 1-je között megtartott teheráni konferencián döntés született arról, hogy a háború után Közép-Kelet-Európa német lakosságát kitelepítik — a Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács is magáévá tette ezt a döntést. A jugoszláviai magyarok sorsa azonban ekkor még csak körvonalazódott.

A Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács és a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg Legfelsőbb Parancsnoksága — Josip Broz Tito vezetésével — 1944. október 16-án a bánsági Versecen rendezte be főhadiszállását. A legfelsőbb szervek október 17-én megtartott ülésén döntés született a katonai közigazgatás bevezetéséről a Bánság, a Bácska és Baranya területén. A katonai közigazgatás bevezetése az általános biztonsági helyzet mielőbbi normalizálását, a gazdasági kapacitások és a termelés mielőbbi, a háború szolgálatába állítását volt hivatott biztosítani, valamint azoknak a gondoknak a felszámolását, amelyeket „...az ide telepített idegen elemek” okoztak. Az ide telepített idegen elemek alatt a nemzeti kisebbségeket — németeket, magyarokat, románokat — értették, és egyértelmű volt, hogy a katonai közigazgatás bevezetése elsősorban ellenük irányul, s a nemzetiségi kérdés sajátos, „forradalmi” megoldását célozza meg. A rendelet hangsúlyozta, hogy a katonai közigazgatás — melynek élére Ivan Rukavina vezérőrnagyot nevezték ki, aki közvetlenül Titonak volt alárendelve — ideiglenes jellegű, és Jugoszlávia teljes felszabadulásáig fog tartani. A rendelet értelmében a bírósági és végrehajtói hatalom teljes egészében a katonai közigazgatás szerveinek hatáskörébe került, a népfelszabadító bizottságok a katonai szervek alárendeltségébe kerültek, jobbára csak tanácsadói szerepet kaptak, illetve a katonai közigazgatási szervek utasításait hajtották végre.²⁷ Ez a rendelet a végrehajtó hatalmat teljesen militarizálta.²⁸

A katonai közigazgatás bevezetésének lényegét Rukavina tábornok 1944. október 22-ei rendelete fejt ki, melyben hangsúlyozza a terület délszláv jellegének megőrzését és a délszláv lakosság felelőségét, hogy támogassa azon intézkedések végrehajtását, amelyeket a nemzeti jövő érdekében fogantatosítanak.²⁹

Rukavina vezérőrnagy 1944. október 25-ei kelezésű 1. számú napiparancsa részletezte — az akkor már gyakorlatilag működő — katonai közigazgatás szervezeti felépítését, hierarchiáját.³⁰

A katonai közigazgatást területileg két igazgatási egységre — a bánsági és a bácskai-baranyai katonai körzetre — osztott.³¹

Az igazgatási egységeken belül térségparancsnokságok hoztak létre: egy-egy térségparancsnokság 2-3 járás területére volt illetékes.

A járási székhelyeken és más városokban — járásonként 2-3 településen — városparancsnokságok alakultak.

²⁶ MÉSZÁROS 23.

²⁷ MOLNÁR Bíróság. 205.

²⁸ KASAŠ, ALEKSANDAR: Madjari u Vojvodini (1941–1946). Novi Sad, 1996. 158.

²⁹ A. SAJTI ENIKÓ: Impériumváltások, revízió, kisebbség. Bp., 2004. 320. (a továbbiakban:

SAJTI)

³⁰ TLZ F. 109. 2. doboz.

³¹ SAJTI 322.

A városparancsnokságok a hozzájuk tartozó falvakban katonai állomásokat hoztak létre. A többségében délszláv lakosságú falvakban ezek a szervek szorosan együttműködtek a helyi népfelszabadító bizottságokkal. A nemzeti kisebbségek — németek, magyarok, románok — által lakott falvakban nem alakultak népfelszabadító bizottságok, ezekben egyedüli hatalmat a katonai szerv gyakorolt.

A helyi fegyveres alakulatok reguláris katonai egységnek minősültek, és a „népőrség” elnevezést kapták. Feladataik közé tartozott a közrend őrzése, a letartóztatások foganatosítása, az állami vagyon és a fontos létesítmények őrzése, a forgalom ellenőrzése, a fogolytáborok felügyelete, illetve a katonai közigazgatási szervek munkájának támogatása.

A népőrség alakulatainak telepítésénél szigorúan figyelembe vették azt, hogy az alakulatok ne származási helyükön, hanem más falvakban/városokban teljesítsenek szolgálatot.

A zömében délszláv lakosságú falvakban szakasznyi, a kisebbségek lakta falvakban század erősségű népőrség állomásozott — parancsnokuk a katonai állomás parancsnoka volt. A városparancsnokságok zászlóalj erősségű népőrséget szerveztek, melynek keretében készenléti századot állomásoztattak.³²

A katonai közigazgatás bevezetését követően 1944. október 20-án, Zentán megalkult a Városi Népfelszabadító Bizottság. A népfelszabadító bizottságokra vonatkozó utasítások alapján a bizottságon belül elnökség alakult, melynek elnöke Isa Nešić, titkára pedig Dušan Milićev lett.³³

Az október 20-ai ülésen már részt vettek a katonai közigazgatás legfelsőbb beosztottjai: a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság két küldöttje — dr. Slavko Kuzmanović és Stevan Doronjski pártfunkcionáriusok, — valamint Paja Gerenčević őrnagy, a katonai közigazgatás képviselője.³⁴

Bevezetőjében Doronjski a következőket mondotta: „...A németeket el fogjuk innen kergetni. Mi a németekkel nem élhetünk ugyanazon országban, mindazon büntettek után, amit elkövettek. Más kérdés, hogy minden német bűnös-e? A magyarok ügye még nincs eldöntve. Valószínű, hogy ugyanaz lesz az álláspont, mint a németekkel kapcsolatban. Ennek alapján tehát a magyarok nem tagjai a népfelszabadító bizottságnak.”³⁵

Ezt követően Kuzmanović küldött felhívta a tagok figyelmét a bizottság addigi munkája során elkövetett számos hiányosságra:

- a bizottság határozataiban megszabott feladatokkal konkrét személyeket kell megbízni, a feladatok végrehajtását követően pedig a megbízott beszámolót tart a bizottságnak,
- a továbbiakig nincs engedélyezve a magyar nyelv nyilvános használata,
- a nagygyűléseken nem lehet spontán beszédeket mondani, az elhangzó beszédeket előre meg kell írni és — cenzúrázás céljából — beterjeszteni a népfelszabadító bizottság propaganda ügyosztályának,

³² Lásd a 26-os lábjegyzetet.

³³ TARI LÁSZLÓ: Zenta elöljárói, polgármesterei és elnökei. Zenta, 2001. 36.

³⁴ TLZ F. 121. 1. kötet, 16.

³⁵ MÉSZÁROS 73.

- a kollaboránsok vagyona konfiskálható,
- a rendőrség — aminek működése nem szabványos a népfelszabadító bizottságok mellett — a további parancsig a polgárok mozgására vonatkozó engedélyeket állítja ki, és az idegenek tartózkodását felügyeli a bizottság teljes ellenőrzése alatt,
- a tanítást a gimnáziumban nem lehet tanfolyamként megszervezni, viszont az elemi iskoláknak minél előbb meg kell kezdeniük a működésüket,
- magántanfolyamot csak orosz nyelvből lehet indítani, de ehhez szükséges a szovjet katonai parancsnokság jóváhagyása.

Ezt követően a bizottság döntött a következő ügyosztályok és bizottságok megalakulásáról:³⁶

- a háborús bűnöket és bűnösöket vizsgáló bizottság,³⁷
- a háborús károkat megállapító bizottság,³⁸
- a propaganda ügyosztály,³⁹
- a gazdasági ügyosztály,⁴⁰
- az egészségvédelmi ügyosztály és
- a közoktatási-művelődési ügyosztály.⁴¹

Még ugyanazon a napon — október 20-án — összehívták a bizottság újabb ülését, amelyen a tagok mellett részt vett a város katonai parancsnoka, és a parancsnokság politikai biztosa — komiszárja. A parancsnok követelésére a bizottság a következő döntéseket hozta:

- az 1941-et követően betelepített magyar nemzetiségű polgárokat a katonai hatóság rendelkezésére bocsátják, és a „bűnösöket” a legrövidebb időn belül kiszolgáltatják,
- az 1941-ben kitelepített, és most visszatérő telepesek számára lakást és háztartási felszerelést biztosítanak,
- az üzérkedés megakadályozása érdekében az üzleteket zárva tartják,
- a pénzcserét Szabadkán fogják lebonyolítani,
- a népi milícia is végezhet letartóztatásokat, és a raktárak őrzését is feladatul kapta. Az éjjel szolgálatot teljesítő katonai őrzérségekhez egy-egy milícistát is beosztanak kíséretül, hogy a terep ismeretével segítsék azok munkáját.⁴²

Az október 21-ei ülésen a katonai parancsnokság mellett szükséges ügyosztályok — egészségügyi, gazdasági, mozgósítási — megalakításáról, és személyi ügyekről döntöttek: valamennyi ügyosztály élére megbízottat neveztek ki.

³⁶ KATONA 12–13.

³⁷ A bizottság tagjai: Isa Nešić, Dušan Milićev, dr. Radojka Mrkšić, Mata Joksimović, Aleksandar Stojkov.

³⁸ A bizottság tagjai: Isa Pejcin, Isa Kečan, Radivoj Dragin.

³⁹ Az ügyosztály tagjai: Dušan Milićev, Milan Milić, Olajos Mihály, Nebojša Martinović, Vladimir Petkov.

⁴⁰ Az ügyosztály tagjai: Isa Pejcin, Petar Piskunov, Mata Joksimović, Verner Imre, Uroš Popov, Sava Jajagin.

⁴¹ Az egészségvédelmi és a közoktatási-művelődési ügyosztály tagjai ugyan azok voltak: dr. Radojka Mrkšić, Milica Lalić, Dušan Miladinov, Nebojša Martinović.

⁴² TLZ F. 121. 1. kötet, 14.

Valamennyi javaslatot Andija Fabri parancsnok terjesztette elő, a bizottság pedig egyhangúlag elfogadta azokat. A városparancsnokság székhelyéül dr. Király Károly, királyi közjegyző Sándor király utcai házát jelölték ki.⁴³

Az október 22-ei ülésen a Népfelzabardító Bizottság — a munkája során keletkező nagymennyiségű és felhalmozódó iratanyag miatt — irattárost volt kénytelen kinevezni.

Ezt követően főleg anyagi természetű kérdésekről esett szó, lévén, hogy a városi kassza üres volt. Jóváhagyták, hogy a közelgő katolikus ünnepekre — Mindenszentek Napja, Halottak Napja — való tekintettel, a városi kertészet munkásai koszorúkat készíthessenek, mivel ebből a városnak bevétele származik. Ezzel kapcsolatban a városi kertészet dolgozóinak napszámát megemelték, de az „igazságos” társadalmi rendszer még nem köszöntött be: a férfiakét 7-ről 8, a nőkéét 6-ról 6,50 pengőre emelték.

A városháza földszintjén lévő üzletek bérlőit kötelezték, hogy az utolsó negyedév bérleti díját mielőbb fizessék be.

A Poljakov-féle raktárból történt lopás ügyének kivizsgálásával — 120 zsák gabona tűnt el — a milíciát bízták meg.⁴⁴

A katonai közigazgatás hivatalos bevezetését a Bánság, a Bácska és Baranya területén a zentai népfelzabardító bizottság október 23-ai ülésén jelentette be Paja Gerenčević őrnagy. Magyarázatában Josip Broz döntésére hivatkozott, melyet a területen élő nemzeti kisebbségek tétlen, olykor elutasító magatartása indokolt. Megerősíti, hogy tilos a magyar nyelve nyilvános használata.

Dr. Kuzmanović is szót kért. Magyarázatában kitért arra, hogy a magyar hatóságoknak 1941-ben sokkal kevesebb okuk volt a katonai közigazgatás bevezetésre, és mégis megtették. Véleménye szerint, a magyar hatóságok 1941-ben „...sokkal kevesebb gonosztevőt örököltek, mint a mai jugoszláv hatóságok...”. A magyarázatot követően a zentai Népfelzabardító Bizottság egyhangúan tudomásul vette a katonai közigazgatás bevezetését.

Ezt követően sor került a bizottság újjászervezésére — ezúttal már a magyar tagok kizárásával.⁴⁵

Az október 29-ei ülésen Nešić, a bizottság elnöke tájékoztatta a tagokat, hogy rendelet érkezett, amelynek értelmében el kell végezni a lakosság összeírását. Ehhez a munkához mozgósítani kívánják azokat az értelmiségieket, akik a városban maradtak és támogatják a népfelzabardító mozgalmat. A lakosság összeírásával egyetemben döntöttek, hogy felméri a lakosság rendelkezésre álló fűtőanyagot is.⁴⁶

A bizottság október 30-ai ülésén már az újonnan kinevezett városparancsnok, Nikola Ninković vett részt. Rövid bemutatkozás után sor kerülhetett az érdemleges tárgyalásra. A városparancsnok közölte, hogy engedélyezik azon üzletek megnyitását, amelyek nem a katonaság ellátását hivatottak szolgálni, de az árakat szigorúan ellenőrizni fogják.⁴⁷

Az október 31-ei ülésen már úgy határoztak, hogy az üzleteket meg kell nyitni, az árakat pedig a felzabardulás előtti szinten befagyasztyják. Engedélyezték a pálinkafőzést

⁴³ TLZ F. 121. 1. kötet, 18.

⁴⁴ TLZ F. 121. 1. kötet, 20.

⁴⁵ TLZ F. 121. 1. kötet, 22.

⁴⁶ TLZ F. 121. 1. kötet, 26.

⁴⁷ TLZ F. 121. 1. kötet, 28.

is azzal, hogy egy-egy liter után öt pengő fogyasztási adó befizetését írták elő. A bizottság korábbi döntésével összhangban, — melynek értelmében megtiltották a magyar nyelv nyilvános használatát — határozatot hoztak, hogy csak szerb-horvát nyelvű plakátokat, falragaszokat lehet kiragasztani.

Visszavonták az összes engedélyt, amely lehetővé tette a Bánságba való átkelést – ezt a jogot csupán a kettősbirtokosok tarthatták meg.⁴⁸

A NÉPFELSZABADÍTÓ BIZOTTSÁG 1944. OKTÓBER 31-EI JELENTÉSE⁴⁹

A Népfelszabadító Bizottság 1944. október 31-én jelentést állította össze októberi tevékenységéről. A jelentés kiemeli, hogy a szovjet csapatok bevonulását követően az illegális népfelszabadító bizottság sikeresen átvette a hatalmat a város felett. Legfontosabb feladatuknak a közrend és a béke megőrzését tekintették: ezzel kívántak hozzájárulni a Vörös Hadsereg „...győzelmes előrenyomulásához”. Ennek érdekében a rendelkezésre álló emberállományból és fegyverzetből megszervezték a helyi népi milíciát.

A jelentés a továbbiakban kitér a nemzetiségi és politikai helyzetre: „...mérlegelve a súlyos helyzetet, amely szerint Zentán a nemzetiségi viszony kedvezőtlen volt, és maradt számunkra, valamint figyelembe véve a különböző politikai áramlatokat...” a népfelszabadító bizottság kezdetben kénytelen volt „békülékenyebb” hangnemben fellépni.

A fennálló helyzet sokat változott, a bizottság számára kedvezőbbre fordult a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg alakulatainak bevonulását követően, illetve amikor a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság pártfunkcionáriusai megérkeztek a városba.

A megfelelő fegyveres támogatással a háttérben, és a küldöttektől kapott ideológiai-politikai utasítások alapján a bizottság már radikálisabb intézkedéseket fogantathatott.

A terepen uralkodó nehézségek felismeréseként értékeli a felsőbb vezetés döntését, hogy a Bánság, a Bácska és Baranya területén bevezették a katonai közigazgatást.

A jelentés fontos eredményként értékeli, hogy hozzáálltak a „...fasiszta hatalom által örökségül hagyott kaotikus gazdasági állapotok” felszámolásához, ezzel elsősorban a lakosság egyenlőtlen szociális helyzetére céloztak.

A jelentés kiemeli, hogy végrehajtó hatalomként megalakultak a népfelszabadító bizottság munkáját támogató ügyosztályok, melyek élére politikailag alkalmas megbízottakat neveztek ki és alkalmazták a szükséges munkaerőt is.

Az üzemek, pénzüzetek, vállalatok, üzletek és intézmények élére is megbízottak kerültek. A megbízottak legfontosabb feladata az volt, hogy leltárt készítettek a rájuk bízott létesítmény vagyonáról, és gondoskodtak annak őrzéséről.

A bizottság megpróbált gondoskodni az őszi mezőgazdasági munkálatok időbeni elvégzéséről is. A mezőgazdaságban nagy gondot jelentet, hogy az átvonuló katonaságok rekvirálták az igavonó állatokat.

⁴⁸ TLZ F. 121. 1. kötet, 30.

⁴⁹ TLZ F. 109. 3. doboz, ikt. sz. 124/1944.

Gondoskodtak a visszatérő délszláv telepesek elhelyezéséről, akiket „... hazánk megszállását követően elüldöztek tűzhelyeiktől, és most nincstelenül térnek vissza”. Összeírták az elhagyott lakásokat — házakat, és megkezdték azok kiosztását a rászorulóknak.

A bizottság betiltotta a textil-, a bőr- és vasárú forgalmazásával forgalmazó üzletek működését, mivel ezekre a fogyasztási cikkekre szüksége volt a népfelszabadító hadseregnek is.

ÖSSZEFOGLALÓ: A ZENTAI NÉPFELSZABADÍTÓ BIZOTTSÁG 1944 OKTÓBERÉBEN

A zentai Népfelszabadító Bizottság 1944. októberi tevékenysége két időszakra oszlik:

- az október 8-ai megalakulástól a katonai közigazgatás bevezetéséig,
- a katonai közigazgatás bevezetésétől a hónap végéig.

Az első időszakban a bizottság munkáját az önállóság, és — a helyzethez viszonyítottan — a mértéktartó határozatok meghozatala jellemezte. Ugyanakkor, az ideológiai-politikai útmutatások, és a tapasztalatok hiánya miatt a nem kellő határozottság és a pontatlanság is jellemezte.

A polgárok nemzetiségi alapon történő megkülönböztetése sem volt szembeötlő: a bizottságnak volt magyar tagja, a közlemények kétnyelvű falragaszokon jelentek meg, a magyar és a szerb nyelvet egyenrangúan használták a nyilvánosságban. Erre az időszakot a forradalmi internacionalizmus nyomta rá a bélyegét.

Bizonyos elmozdulás a bizottság hozzáállásában már tapasztalható volt a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg alakulatainak bevonulása után is, de radikális változásokra a katonai közigazgatás bevezetését követően került sor. A bizottságból eltávolították a magyar tagokat, a magyar nyelv használatát betiltották, létrehozták a háborús bűnöket kivizsgáló bizottságot, megkezdődött a népellenességgé nyilvánított személyek letartóztatása és vagyonának lefoglalása. A népfelszabadító bizottság munkája mindinkább a nemzeti kérdés radikális megoldása felé mozdult el, de fokozódott az osztályellenesség elleni harc is.

1944. október 20-át követően megszülettek a feltételek ahhoz, hogy a katonai közigazgatás leple alatt a kommunisták – a „népellenesség” bélyegző rásütésével – leszármoljanak mindazokkal, akiket az új társadalmi rendszer ellenségeinek véltek, legyenek azok osztályelleneségek, vagy a nemzeti kisebbségek tagjai.⁵⁰

⁵⁰ MATUSKA MÁRTON: A megtorlás napjai. Bp., é. n.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Történelmi Levéltár Zenta (TLZ)

F. 109 Városparancsnokság, Zenta 1944–1945

F. 121 Községi Népbizottság, Zenta 1944–1972

F. 316 Szent László Városi Közkórház, Zenta 1923–1965

F. 385 Zentai napi- és hetilapok gyűjteménye 1875–1953

FELHASZNÁLT IRODALOM

A. SAJTI ENIKŐ: Impériumváltások, revízió, kisebbség. Bp., 2004.

ĆURČIĆ, MILORAD-TARI LÁSZLÓ-VÍG AGOSTON: A zentai kórház története (1833–1998). Zenta, 1999.

DOBOS JÁNOS: A zentai gimnázium száz éve (1876–1976). Zenta, 1998.

KASAŠ, ALEKSANDAR: Mađari u Vojvodini (1941–1946). Novi Sad, 1996.

KATONA PÁL: Istorijat razvoja narodne vlasti u Senti (1944–1963). Senta, 1979.

MATUSKA MÁRTON: A megtorlás napjai. Bp., é. n.

MÉSZÁROS SÁNDOR: Holttá nyilvánítva. Bp., 1995.

MOLNÁR TIBOR: A zentai bíróság 135 éve (1872–2007). Zenta, 2007.

MOLNÁR TIBOR: Zenta és Magyarkanizsa községek II. világháborús hősi halottjai. Zenta, 2003

SZLOBODA JÁNOS: A zentai sajtó története. Zenta, 1995.

SZLOBODA JÁNOS: Zentán történt '44-ben. Újvidék, 1997.

TARI LÁSZLÓ: Zenta elöljárói, polgármesterei és elnökei. Zenta, 2001.